

Іван Теплий

**Форми засвоєння
іншомовного тексту
в літературно-науковій
діяльності Івана Франка**

Форми засвоєння чужомовних творів у порівняльному літературознавстві

Приймімо за робоче означення перекладу таке: «відтворення тексту іншою мовою, перекодування його з мови оригіналу на мову сприймача» [25, с. 67], та, у рамках генетично-контактного підходу – рецепцію як одну з категорій міжлітературної комунікації, поряд із впливом та запозиченням. Під таким кутом зору «рецепція – це синтетична форма генетично-контактних зв'язків, яка полягає у сприйманні ідей, мотивів, образів, сюжетів із творів інших письменників та літератур і їхньому творчому переосмисленні в національному письменстві чи творчості митця» [25, с. 59]. Отже, «поруч із перекладом існують інші форми засвоєння іноземної літератури. І вони є у І. Франка. Скажимо, переклад «Deutschland – Ein Wintermärchen» – це переклад, але «Поема про білу сорочку» це – оригінальна варіація на тему світової літератури. Так само – «Бідний Генріх» і т. д. Є переклад, є переспів, є філіація, є адаптація – всі ці форми є у І. Франка» [14, с. 298–299]. Термін «філіація» означається як «зв'язок, наступність; розвиток чого-небудь як наступність попереднього, в прямій залежності зв'язку» [44, с. 707]. «Адаптація – пристосування (полегшення) тексту» [44, с. 21], насамперед для дітей. І. Франко часто пристосовував текст для широкого, але спраглого знань потенційного читача того часу. «Для **переспіву** – пише О. Дзера, – характерний метод **транспозиції**, переведення оригінальних смислових одиниць у етномовні компоненти, що

відображають цільову мовну картину світу та змінюють інтенціональне спрямування тексту на актуальне для цільового читача» [17, с. 12]. снує низка інших термінів на позначення жанрів перекладу, як-от: **одомашнення** тексту, **парафраза**, **наслідування** чужомовних поетичних традицій, що ґрунтується на методі стилізації, **вільна варіація**, **версія** [17, с. 12–13].

Варто підкреслити, що «проникненню у глибинні чинники складного й багатогранного процесу взаємодії національних культур сприяють передусім такі її найхарактерніші магістральні лінії, як міжлітературні зв'язки, рецепція та переклад» [20, с. 27].

Жанри рецептивної творчості І. Франка: приклади

Перекладацьку творчість І. Франка описано доволі повно як вшир, так і вглиб [Див. найголовніші джерела 1–9; 15–21; 28–38; 41; 43; 45; 57; 58, 61, 64]. Крім власне перекладів, належить звернути увагу й на переспіви або наслідування. Насамперед сюди варто зарахувати «Школу поета» [56, с. 48–49]. Крім власне перекладів, належить звернути увагу й на переспіви або наслідування. Насамперед сюди варто зарахувати «Школу поета» [56, с. 48–49].

Вперше цей вірш надрукований у книзі «Із днів журби. Поезії Івана Франка». Львів. Накладом автора, 1900. – С. 61–69 [55]. Його вважають *вільним перекладом* [56, с. 398], але це, радше, наслідування.

В оригіналі, точніше німецькому перекладі вірша Генріка Ібсена (перекладач Крістіан Моргенштерн), маємо зовсім іншу будову вірша (18 одинадцятискладових рядків дистиха супроти 60 семискладових рядків-катренів Франкового наслідування):

Macht der Erinnerung

Henrik Ibsen
Hört, wißt ihr wohl, wie ein Bärenbändiger
Wird seines Tieres Vergeßlichkeit Endiger?

Er läßt es in einen Braukessel sitzen;
 Drauf läßt er den Kessel mit Kohlen hitzen;
 Indessen er voll erziehlischen Strebens
 Ihm vordrehorgellt: «Freut euch des Lebens!»
 <...>.

Übersetzt von Christian Morgenstern [62, c. 31].

Водночас існує й інший варіант перекладу німецькою мовою, яким, найімовірніше, користувався І. Франко, адже вірш виданий 1900 р. Переклад К. Моргенштерна, готичним шрифтом, позначений 1913 р. (він, однак, виник раніше, принаймні 1903 р. або до того часу [с. 49 поданого у виносці джерела]¹), а переклад Людвіга Пассарге, теж написаний готикою, вийшов без зазначення року видання, що наштовхує на припущення про його вихід у світ до 1900 р., та й ритміка ближча до Франкової – отже, І. Франко, найімовірніше, користувався саме цим «оригіналом» (обсяг статті не дає змогу навести його повністю):

H. Ibsen, Norwegen
 (1828–1906)

Die Macht der Erinnerung

Ihr weißt wohl schon, wie man Tiere dressiert;
 Wie der Bär sich zuletzt als Tänzer geriert?
 In einen Braukessel schnürt man den Kunter,
 Und macht ein helles Feuer darunter.
 Der Bär strebt über den Rand vergebens;
 Doch der Führer spielt! «Freut Euch des Lebens!»

Aus dem Norwegischen übersetzt von Ludwig Passarge [59, c. 42].

¹ Зважаючи на важливість джерела, наявного у бібліотеці І. Франка в Інституті літератури НАНУ, наведемо його тут повністю: Henrik Ibsens Sämtliche Werke in deutscher Sprache. Erster **Band. Gedichte. Deutsch von Christian Morgenstern et al.** – Berlin: S. Fischer Verlag, 1903. – 567 S.

Г. Ібсен, Норвегія
(1828–1906)

Сила спогаду

Чи знаєте гаразд вже ви, як звірів дресирують,
Як із ведмедя врешті танцівника формують?

У чан великий отакий вже вуйка затягають,
Огонь яскравий унизу тимчасом розкладають.

Дарма на стінку лізе він – ба, вирватися годі,
«Радійте жить!» – вожатий гра ведмедеві мелодій.

(Переклад з німецької мій – *I. T.*)

Отже, за змістом ближчим до «Школи поета» є переклад Л. Пассарге. Такою, припускаю на підставі двох німецьких перекладів з норвезького оригіналу, є будова вірша у Г. Ібсена. За основу беремо переклад Л. Пассарге як ймовірне джерело перекладу, зазначаючи, що переклад К. Моргенштерна істотно не відрізняється щодо змісту та форми, хіба що стилістично «важчий», але формально ближчий до оригіналу. Наскільки І. Франко вільно використав цей сюжет, можна судити із зіставлення його власного твору та німецького «оригіналу» (див. нижче):

Г. Ібсен (за Л. Пассарге)

Чи знаєте гаразд вже ви, як звірів дресирують,
Як із ведмедя врешті танцівника формують?

У чан великий отакий вже вуйка затягають,
Огонь яскравий унизу тимчасом розкладають.

Від того болю Волохач свідомість утрачає,
Стояти більш не може він, тож танцювати має.

Звучить уже мелодія щоразу то вільніше,
І геній танцю проступа у нім щораз то більше.

Але відомо і мені, як тут пітніть чудово
При відповідній спекоті і музиці навколо.

Не стопи я тоді попик, – огнем щось більше взяло;
А паліїв отих мені прислав був сам диявол!

І пісня із пісень ота все стугонить у вусі, –
Знов у розпеченім котлі отак і я варюся.

Під стопами і нігтями пече щораз то гірше;
У танці мов шалений я під метрику двовіршів.

І. Франко

**Чи знаєш, брате, як учать
медведя танцювати?**
На бляху на залізную
Веде його вожатий.

**Під тою бляхою огонь
розпалює помалу,**
а скрипкою збуджа в душі
любов до ідеалу.

Медвідь реве, а скрипка гра;
та ось зниз пригріло,
**на задні лапи зводить він
своє могутнє тіло.**

**Дрібніше, швидше скрипка гра,
регочється, то плаче,**
і бляха дужче гріє, й він
дрібніше, швидше скаче.

**Та не один медвідь отак!
З ним, брате мій, посполу
і кожний з нас, поет-співак,
таку проходить школу.**

Горить під ним залізний тік,
горять небесні стропи,
**і піднімається бідак
на віршовії стопи.**

Жирним шрифтом вирізняємо те спільне, що є в «оригіналі» та вірші І. Франка: як видно, із **15 катренів** Франкового твору **лише 6 частково перегукуються** (курсив мій – І. Т.) з перекладом Л. Пасарге. Отже, це переспів, точніше, – **версія** [17, с. 12–13]².

² Принагідно зазначимо, що І. Франко є автором власне перекладів трьох поезій Г. Ібсена: «До заплаканих потомків», «Метелик», «До мого друга, революційного бесідника» [22–24].

Є й у «Зів'ялому листі» вірші, написані за мотивами іншомовних творів, що породжує таке своєрідне явище, як зворотний переклад. Один із них – вірш англійського поета-романтика П. Б. Шеллі «Lines». Подаємо скорочено цей вірш як першотвір та у власному робочому перекладі українською, аби читач розумів, про що йдеться, а саме ті рядки, що лягли в основу вірша І. Франка «Коли студінь потисне» (третій, нагадуємо, найпесимістичніший, жмуток, перший вірш як прелюдія до трагічної розв'язки наприкінці, у двадцятому вірші):

P. B. Shelley

Lines

When the lamp is shattered
The light in the dust lies dead –
<...>

When the lute is broken,
Sweet tones are remembered not;

[Цит. за 60, с. 85].

П. Б. Шеллі

Рядки

Вже як лампочка вроздріб,
Світло мертвим в пилюці лежить,
<...>

А як хмарка урозліт,
Слава райдуги гасне вмиг.

(Переклад мій – І. Т.)

Як же опрацював ці рядки І. Франко? Звернімося до першої строфи самої ліричної драми:

III,1

Коли студінь потисне,
Не хвилює вода, не блищить
Коли лампа розприсне,
То і світло її не мигтить
[49, с. 98]

III,1

Should a grip of frost batter,
Will no water be choppy, won't shine;
Should a lamp of light scatter,
Then its flicker will also decline.
[49, с. 99]

Отже, тут йдеться про **вільну варіацію** [17, с. 12–13]. Це, до речі, саме той автор, про якого згадує І. Франко у листі до О. Рошкевич (15. 01. 1879): «Іно-що дістав поему англійського поета Шеллі, котру взявся переводити [«Цариця духів» – І. Т.] <...>. А щоб друга картка не виглядала так незносно пусто, то я ось що – перепису тобі початок тої поеми, котру переводжу в тій хвилі, серед щасливих надій, про котрі навіть подумати не можу, щоб вони не сповнилися. Най дух великого поета Шеллі, котрого мислі я смію *перекабачувати* (курсив мій – І. Т.), літає над тобою і най

вітхне тобі таку любов, таку ніжність, якою сам палав, пишучи слідуєчі строки...» [51, с. 144]. До наступного листа І. Франко додає уривок із власного перекладу поеми П. Б. Шеллі «Цариця Меб» та переклад німецькою мовою поданого вище вірша «Lines» цього ж автора: «На закінчення ще перепису ти по-німецьки поезію Шеллі в переводі Штродмана. Напись її «Elegie», і вона мені дужу-дуже сподобалась. Особливо перша строфка, її судорожно тремтячий ритм і склад – се дійсно чудо. Послухай!

ELEGIE

Wenn die Lampe zerschmettert,
Ist ihr Licht im Staube verglüht,
Wenn die Ros' entblättert,
Ist ihr Duft im Winde versprüht;
Wenn die Laute zerbrochen,
Ist ihr lieblicher Klang verhallt;
Wenn die Lippen gesprochen,
Ist ihr Wort vergessen, wie bald!» [52, с. 151].

Звертають на себе увагу оте завершальне «Послухай!» (на письмі!: неповторні звукові образи) та «судорожно тремтячий ритм і склад». А головне, що дає цей лист дослідникові, то це неоціненне джерело знань про творчу лабораторію перекладача, письменника і вченого: яке тут плетиво мов, літератур, методів, мотивів, тем, образів! І цей переклад слугував І. Франкові, чи не в першу чергу, як поштовх до написання згадуваного вище вірша із третього жмутка. Українською мовою він виглядає так:

Як у друзки вже лампа,
Світло те в пилюзі догора,
Як одквітне троянда,
Аромат вітерець забира,

А як лютню зламали,
Її любим мелодіям край,
Як уста замовчали,
То й слова вмить забулись, на жаль!

Подібним чином опрацював І. Франко низку творів французького поета Ж. Рішпена, переклавши лише один з них – «Старий заєць» (цикл «Жебрацькі пісні») [42, с. 333–335].

Із творів Ж. Рішпена варто назвати передусім поему «L'Apologie du diable» [63, с. 129–142], теж використану згодом у третьому жмутку «Зів'ялого листя» (дванадцятий вірш). За браком місця наводимо лише початкові строфи:

I. Франко «Зів'яле листя»

3, XII

І він явивсь мені. Не як мара рогата,
 З копитами й хвостом, як виснила багата
 Уява давніх літ,
 А як приємний пан в плащі і пелерині,
 Що десь його я чув учора або нині –
 Чи жид, чи єзуїт <...>.
 Мій панцю, адже ж ви не віруєте в бога!
 Я ще недавно чув край вашого порога –
 Підслухую не раз –
 Як голосили ви так просто конфіскабль:³
 «Ne croyant pas au Dieu je ne croye
 pas au diable!»⁴
 Що ж сталося нині з вас?!
 [49, с. 118,120]

I. Franko's «Withered Leaves»

3, XII

And he appeared. Not as hallucination
 With horns and hoofs, the tail, as rich imagination
 Of bygone days once drew.
 But as fine gentleman in cape he was and cloak,
 One that I heard as he today or last night spoke, –
 A Jesuit or a Jew <...>.
 But Sir Revered. You do not trust in God!
 The other day, by your door, I eavesdropped –
 My habit everyday –
 You simply shouting and yelling «confiscable»:
 «Ne croyant pas au Dieu je ne croye pas au diable!
 What's wrong with you today?
 [49, с. 119,121]

³ Те, що підлягає конфіскації (цензури).

⁴ Не вірячи в Бога, я не вірю й в чорта (фр.).

У вірші Ж. Рішпена, який подаємо нижче в оригіналі і власному, радше робочому, перекладі, читаємо:

J. Richepin «L'Apologie du diable»

Ne croyant pas á Dieu, je ne crois pas au Diable

*

Et pourtant je l'ai vue l'autre nuit, l'Effroyable,
Le Malin, le Cruel, l'Envieux, le Trompeur,
Celui dont tous les noms terribles nous font peur,
Celui qu'on n'ose pas nommer.
J'ai vue l'Archange, Tentateur et damné qui demande en échange
De son appui notre âme á perpétuité.
Le Diable, je l'ai vue, vous dis-je, en vérité.
<...>.

*

«Mon cher, fit-il soudain en taquinant le feu
Avec son stick, je crois que vous pensiez á Dieu.
Vous me direz que non, que vous lisiez Lucrèce,
Épicure, et que vous savouriez l'allégresse
De avoir qu'ils ont tué les Dieux.
<...>.

Si je croyais á Dieu, je serais pour le Diable.

[63, с. 129–131; 142].

Ж. Рішпен «На захист диявола»

Не вірячи в Бога, я не вірю в Чорта

*

Та увечері раз я уздрів те Страшило,
Заздрісне і Жорстоке, Зле й Підступне ураз,
Його люті ймена страх наводять на нас,
Його навіть згадати не сміють ім'я.
То ж Архангела, Звабника стрінув раз я,
розпроклятого, того, котрий вимага
Нашу душу повік за підтримку свою.
От і стрінув я Чорта, вірте в мову мою.
<...>.

*

«Мій любий, – аж раптом огонь він на сміх
 іздійняв, – гадаю, на думці у вас є пан Біг,
 Ви скажете: «Ні, ось Лукрецій, читаю,
 Епікура також, а від них радо знаю,
 Що Богів вони вбили».
 <...>.

Якби я вірив у Бога, я був би за Чорта.

(Переклад мій – І. Т.)

У таких випадках можна говорити й про **інтертекстуальність**, тобто «перегук твору з літературною традицією, мистецькими формами, жанровими умовностями, стильовими модами <...>. Інтертекстуальність є аспектом структурної самоорганізації твору і означає залучення контексту літературної традиції до тексту через стилізацію, пародію, травестію, парафразу, цитату, колаж, алюзійні згадки чи натяки тощо» [25, с. 193]. Вона може виявлятися на різних рівнях структури тексту і передаватися не лише за допомогою тропів і стилістичних фігур, а й словотвірних моделей, орфографічних чи пунктуаційних відхилень від норми, фонічних і риторичних засобів [40, с. 16]. З іншого боку, варто звернути увагу на взаємодію часових площин «у тих випадках, коли інтертекстуальний елемент (алюзія, ремінісценція, цитата, епіграф, образ тощо) апелює до тексту митця-сучасника, часові площин обох текстів співіснують паралельно, проте у випадку звернення до творів попередників інтертекстуальність зумовлює темпоральний зсув із часу твору до часу першоджерела» [39, с. 19], тобто в такому разі відбувається взаємодія кількох часових площин. І. Франко, зокрема, у наведеному творі зі збірки «Зів'яле листя» використав цитату з Ж. Рішпена «Не вірячи в бога, я не вірю в чорта» (див. вище), включно з окремими елементами поверхневої структури тексту. Загалом на той час це було паралельне співіснування часових площин, адже Ж. Рішпен (1849–1926) – сучасник І. Франка, а для широкого читача нашого часу така інтертекстуальність уже затемнена. Подібний паралелізм простежується й у вірші І. Франка «Розмова в лісі» (збірка «Із днів журби»). Ліричний цикл «Спомини». Вірш X) [54, с. 26–30], де

жінка-привид (помана), яка заступається за покривджених селян (можливо як символ свободи, представниця волелюбного французького народу), розмовляє французькою мовою. Оскільки ні можливих джерел, ні яких-небудь припущень у «Коментарях» до цього тому не подається, то, найімовірніше, сам І. Франко – автор цієї стилізації як форми між-текстуальності, тобто «твору <...>, що будується з мовних, образних, жанрових, ідеологічних форм, ретельно відібраних із відтворюваного стильового середовища» [25, с. 198].

У контексті художньої творчості І. Франка доречно навести й такий вид творчого засвоєння чужомовного матеріалу як *переробка* (за І. Франком), або метод вільної транспозиції (коли на оригінально немарковані рівні тексту вводяться етномовні компоненти) [17, с. 12]. У післямові до видання 1896 р. «Хто такий «Лис Микита» і відки родом?» І. Франко пише: «Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші руські кольори. Дослівно я не перекладав нізвідки ані одного рядка. Чи се хиба, чи заслуга, моєї праці, в те не входжу, досить, що з сього погляду вона моя. Друге видання, що виходить у протягу трьох літ, дає мені хоч скромний доказ, що я зумів попасти в тон нашого народного оповідання, зумів дійсно присвоїти сей твір нашому народові» [50, с. 8]. Цими словами хтосьна чи можна краще схарактеризувати діяльність І. Франка щодо засвоєння чужоземного творчого доробку, зокрема й мандрівного сюжету.

Загалом же, «у І. Франка на жанровому пограниччі між оригінальними і перекладними творами не раз поставали вільні поетичні переробки та переспіви: так було з літературами стародавнього світу, це саме можна сказати і про середні віки, і про добу Відродження, і про наступні століття. До таких творів належать, зокрема, поема «Святий Валентій» (1885, надрукована посмертно) – переробка старохристиянської легенди; віршована казка «Лис Микита» (1890) – переробка поеми Гете «Райнеке-Лис», яка, своєю чергою, мала складну генеалогію, від вавилонських та єгипетських сюжетів і «звіриного епосу» різних народів світу до старофранцузького «Роману про Лиса» та його пізніших

німецьких трансформацій; «Пригоди Дон-Кіхота» (1891) – віршований переспів фрагментів славетного роману Сервантеса; поема «Бідний Гайнріх» (1891) – вільна переробка (за версією А. Шаміссо) поеми німецького поета XII ст. Гартмана фон Ауе; варіація фольклорної версії старохристиянського апокрифа «Легенда про святого Маріна» (1897–1914); переспиви двох пов'язаних із половцями сюжетів із Київського літопису – «Ор і Сирчан» та «Кончакова слава» (обидва 1915 р.). Вільні переробки і переспиви І. Франка, прямого спадкоємця багатотомових традицій засвоєння і трансформацій «чужих» сюжетів і мотивів на українському ґрунті, можна разом з тим вважати своєрідним прообразом таких оригінальних творінь нової української літератури, написаних на «світові», запозичені теми, як франківський «Мойсей» або поетична драматургія Лесі Українки, геніального майстра розробки біблійних та античних сюжетів. Втім, ще більше енергії І. Франко віддавав праці над власне перекладами, про що свідчать і всеосяжність його перекладацьких планів і зацікавлень, і увага до найрізномірніших за своєю природою явищ світового письменства» [33, с. 186].

Наукова творчість І. Франка. Переклад Біблії та апокрифічних книг.

«На знаки присутності Святого Письма в текстах І. Франка натрапляємо, починаючи ще від його гімназійних спроб перекладу біблійних пророків, коли він переклав, «переписав», за його словами, «Пророчество Ісаї» (Франків текст обривається на початку п'ятого розділу Книги Ісаї) та Книгу Йо́ва (12 глав). Із пізніших звернень І. Франка-перекладача до книг Старого Заповіту згадаємо переклади Першої і Другої глави Книги Буття, уміщені в розвідці «Поема про сотворення світу» (1905), переклад оповідання про смерть Мойсея в передмові до другого видання «Мойсея» (1913), переклад декількох фрагментів Євангелія від Луки, Євангелія від Матея та Апостольських діянь у розвідці «Молитва за ворогів» (1911), переклад уривків із Книг Суддів і Самуїла, а також із Книги Буття (гл. XVI і XVIII), які маємо в розвідці «Благовіщення. Порівняний дослід біблійної теми. З додатком благовіщенської драми Івана Дамаскина в віршованім перекладі

на церковнослов'янську мову» (1914), насамкінець, студію «Пісня Дебори. Найдавніша пам'ятка старогєбрейської поезії» (1912)», пише Я. Мельник [31, с. 14; 37]. Що більше, студія «Пісня Дебори» належить до таких праць як «Данте Аліг'єрі» і «Алькаї і Сапфо», де, за словами П. Баб'яка, «важко визначити самий їх жанр, оскільки дослідження про письменника або його твір постійно ілюструються перекладами, причому переклади займають таке велике місце, що набувають самостійного значення» [3, с. 200]. Важливо додати, що «із-поміж інших форм рецепції біблійного тексту І. Франко особливої ваги надавав саме перекладам» [31, с. 15]. Сам І. Франко мотивує це так: «Велика частина біблійних книг має, крім релігійного, безпосереднє поетичне значення. Переказ уривків із тих книг, модернізування, чи, точніше, розбавлення їх водою і «прикрашування» без будь-якої ідеї – це те ж саме, як коли б хто захотів, приміром, своїми словами переказати деякі частини «Одіссеї» або грецьких трагедій. *Простий, точний переклад оригіналу* (вирізнєння моє – І. Т.) звичайно може викликати далеко сильніше враження і далеко більше навчити нас» [53, с. 263–264]. Отже, до перекладу Біблії та релігійної літератури загалом І. Франко ставився як до наукового, що вимагає точності відтворення думки.

У галузі наукового перекладу звертає на себе увагу такий доробок.

1879 р. І. Франко переклав 24-й розділ першого тому «Капіталу» К. Маркса («Так зване первісне нагромадження»), маючи намір опублікувати його в додатках до підготовленої ним книги «Основи суспільної економії», але цьому виданню не судилося побачити світ [4, с. 4; 58, с. 32]. Переклав І. Франко й частину праці Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг» («Початок і теорія соціалізму Фрідріха Енгельса»). У зв'язку з цим Д. Х. Острянин пише в енциклопедичному виданні, що «Ф. [Іван Франко.– І. Т.] був першим перекладачем окремих розділів “Капіталу” К. Маркса і “Анти-Дюрінга” Ф. Енгельса» [36, с. 42].

Переклад з «Капіталу» К. Маркса містить шість підрозділів, у формулюванні заголовків яких І. Франко з метою скорочення дещо відступив від Марксового тексту, хоч, в цілому, послідовно дотримувався прийнятої схеми. У перекладі «Анти-Дюрінга» теж

мають місце пропуски тексту. Якщо дослідникам вдалося встановити, з якого видання робив переклад «Капіталу» І. Франко, то у випадку «Анти-Дюрінга» цього зробити поки що не вдалося – тому походження цих пропусків дотепер залишається нез'ясованим. Переклад пов'язаний із труднощами насамперед термінологічного характеру. Яким же методом користувався перекладач? По-перше, І. Франко вживав лише ті іншомовні слова, які були поширені на Західній Україні, отже, були зрозумілі тогочасному читачеві, як-от: *теологія, ідилія, комісія, олігархія, операція* та ін. [26, с. 173–202]. Однак більшість іншомовних слів, що трапляються в «Капіталі», перекладач подає українською: *установиці, писателі* (автори), *вступний вивід* (преамбула), *відшкодувати* (компенсувати), *поступ* (прогрес). На думку Й. Багмута, «одним із засобів зробити зміст твору зрозумілим і доступним читачам перекладач вважав заміну іншомовних слів українськими словами і з цього погляду його заходи мають виправдання. І. Франко не створював нових слів для передачі змісту іншомовних, а поняття, виражені в оригіналі іншомовними словами, передавав словами живої мови. Справді, слова *спори, повіт, товариство, відшкодувати* й ін. були ближчими тодішньому читачеві, ніж *полеміка, клан, корпорація, компенсувати*, але заміна таких понять як революція, клас словами *переворот, верстви* могла призвести і до неповної передачі змісту оригіналу» [4, с. 5]. Варто додати, що переклад такого твору як «Капітал» вимагає знання не тільки літературної, а й розмовної німецької мови, зокрема висловів повсякденного вжитку, ідіом, провінційних діалектів. Що більше, К. Маркс створює й власні слова, бере приклади з усіх галузей науки, а свої посилення, за словами Ф. Енгельса, – «з літератур цілої дюжини мов». К. Маркс належить до тих авторів, які мають вельми енергійний і стислий (лапідарний, за І. Франком) стиль і твори яких дуже важко піддаються перекладові [Цит. за 4, с. 7].

Перу І. Франка-перекладача належить ще 17 праць європейських, головно німецьких, французьких, англійських, польських та російських авторів на суспільно-політичну та природничу тематику, загальним обсягом майже 950 сторінок [Див., зокр. 10–13; 27; 32; 46; 48], а разом з двома попередніми творами К. Маркса і Ф. Енгельса – понад 1000 сторінок. Деякі переклади подано

у співавторстві, скажімо з І. Мандичевським (переклад статті німецького катедер-соціаліста Ганса Шелля «Суспільно-політичні сторони в Німеччині» у журналі «Правда» (1879, № 6)). Загалом же докладне висвітлення порушеної проблеми можна знайти у відповідній статті цього ж автора [47].

Важливим штрихом до портрета І. Франка-перекладача є пояснення термінів у дужках або (теж у дужках) наведення терміну з мови-джерела, що найбільше видно з перекладу твору Ш. Сеньобоса «Сучасна Англія» [46, с. 6–36], як-от: *sheriff* (староста), великі магнати (lords), churchwardens (старші брати церковні). Тут переважає прийом експлікації. Щодо власних назв, то й їх автор наводить у дужках, напр. : Борк (Burke). Зараз це прізвище транслітерували б як *Берк*. А ось назви газет, журналів подаються мовою оригіналу, як-от: *Times* 1785, *Morning Chronicle*, *Post* 1772. У разі потреби перекладач вдається до виносок, щоби увиразнити виклад матеріалу, уникнути плутанини. Скажімо, автор перекладу просить не змішувати Trades Union як організацію (одинокую силу, за І. Франком) та галузеві профспілки або, як називає їх І. Франко, «союзи ремесел» [46, с. 36].

Висновки

У творчому засвоєнні чужомовного тексту важливе місце посідають такі форми як переклад, переспів, філіація, адаптація, рецепція, інтертекстуальність та ін. Вся перекладацька діяльність І. Франка поділяється на дві галузі: художній та науковий переклад, який у свою чергу об'єднує **суспільно-політичний, науково-природничий та переклад апокрифів і Святого Письма**. У цій діяльності І. Франка головне місце належить перекладам, однак поряд з ними, переспівами, наслідуваннями та ін. запозичені сюжети досить часто фігурують у власній поетичній (ширше – художній) творчості. У цій ділянці І. Франко працював особливо плідно з погляду творчого засвоєння найвищих здобутків світової художньої та наукової думки. Суть інтертекстуальності, як, власне, багато іншого із сучасних теорій І. Франко розумів уже тоді. До кожної галузі були відповідні підходи, але всіх їх об'єднувало одне – метод адаптацій. Провідні типи перекладу – скорочений, письмовий, адаптований. Часто перекладач вдається до експлікативного перекладу.

Список літератури

1. Арват Ф. С. Иван Франко как переводчик («Мертвые души» Н. В. Гоголя в переводе И. Я. Франко): Автореф. дисс...канд. филол. наук. Черновцы: ЧГУ, 1968. – 25с.
2. Арват Ф. С. Иван Франко – теоретик перекладу(Лекції із спецкурсу «З історії українського перекладу»). – Чернівці: ЧДУ, 1969. – 39 с.
3. Баб'як П. Наукова творчість І. Франка, базована на старожидівському письменстві та біблійних мотивах // Визвольний шлях. – 1987. – №2. – С. 199–217.
4. Багмут Й. А. Українські переклади «Капіталу» К. Маркса // Мовознавство: Орган відділу літератури, мови і мистецтвознавства АН УРСР. – №3 (травень-червень). – К., 1967. – С. 3–14.
5. Бендзар Б. П. Вклад Івана Франка в справу популяризації надбав української літератури серед австрійців та німців // Іван Франко. Статті і матеріали. Українське літературознавство: Міжвідомчий республіканський збірник. – Вип. 3 – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1968. – С. 83–88.
6. Березинська З. Німецька народна епічна поезія в перекладах Івана Франка // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник восьмий. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1960. – С. 130–140.
7. Білецький О. І. Иван Франко і індійська література // Наук. записки Київського Державного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Т. XV. – Вип. VII. – Зб-к філол. ф-ту №9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Яковича Франка. Відп. ред. проф. О. І. Білецький – К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1956. – С. 5–17.
8. Білик М. «Едіп цар» Софокла у перекладі Івана Франка // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник сьомий. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1960. – С. 301–302.
9. Білоус Л. Л. Духовна народна поезія сербів в перекладах Івана Франка // Іван Франко и срби: Зборник радова са међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25-27. новембра 1996. Главни уредник др. Б. Косановић. – Нови сад: Српско-украјинско друштво: Архив Војводине, 2006. – С. 119–127.

10. Воєнський К. А. Історична записка. Предложена начальниково Головної управи в справах друку 12 падолиста 1900 в справі обмежень українського письменства. Переклав І. Франко. В кн. : Заборона українського слова в Росії...Скрентон, 1916. – С. 53-59.
11. Геккель Е. Відки і **як взьалисья луде на землі? За дозволом автора з німецького переклав Іван Франко.** – Львів: З друкарні Тов-ва імени Шевченка, 1879 – 32 с. (Дрібна бібліотека. Ч. III).
12. Гекслі, Т. Г. Білковина. Переклав Іван Франко – Львів: З друкарні Товариства імени Шевченка, 1879. – 21 с. (Дрібна бібліотека. Ч. IX).
13. Герцен А. Спомини з еміграції. З російської мови переклав І. Франко. Львів, наклад автора, 1911– 62 с. (Універсальна Бібліотека №16).
14. Гольберг М. Я. [Обговорення] // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986): У 3 кн. / Упоряд. Б. З. Якимович; Редкол. : І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наук. думка, 1989 – Кн. 2. – С. 298–300.
15. Григор'єва Л. М. **Погляди І. Франка на переклад та його перекладацька діяльність в аспекті ксенології // Вісник Харківського держ. ун-ту. – №390. Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов – Харків: Приватне вид-во «Константа», 1997 – С. 43–46.**
16. Гуць М. В. І. Франко – перекладач південнослов'янського гайдучького епосу // Іван Франко. Статті і матеріали. – Збірник одинадцятий. – Львів: ЛДУ, 1964. – С. 142–150.
17. Дзера О. В. Індивідуально-авторське трактування біблійних мотивів як перекладознавча проблема (на матеріалі українських перекладів творів Дж. Г. Байрона): Автореф. дис. ... наук. ступеня канд. філол. наук. Спец. 10. 02. 16 – перекладознавство. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 1999. – 21 с.
18. Домбровський О. А. Іван Франко-теоретик перекладу // Іван Франко. Статті і матеріали: Збірник шостий – Львів: Вид-во Льв. ун.-ту, 1958. – С. 306–330.
19. Зернецкая О. В. Іван Франко – первый на Украине исследователь и переводчик австралийской литературы // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів 11-15 вересня 1986 р.): У 3-х кн. / Упоряд. Б. З. Якимович;

- Редкол. : І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – Кн. 2. – С. 276–279.
20. Зимомря М. І. Переклад як ідейно-художня структура у творчій концепції Івана Франка // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 54. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Вид-во «Світ», 1990. – С. 27–32.
 21. Зорівчак Р. П. Внесок Івана Франка в розвиток перекладознавчої думки в Україні // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. конф., присв. 140-річчю від дня нар. Івана Франка (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 41–46.
 22. Ібсен Г. До заплаканих потомків // Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Художні твори. Томи 1–25. Художні твори. – Т. 12. Поетичні переклади та переспіви. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 684.
 23. Ібсен Г. До мого друга, революційного співбесідника // Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Художні твори. Томи 1–25. Художні твори. – Т. 12. Поетичні переклади та переспіви. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 685.
 24. Ібсен Г. Метелик // Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Художні твори. Томи 1–25. Художні твори. – Т. 12. Поетичні переклади та переспіви. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 684–685.
 25. Ільницький М., Будний В. Порівняльне літературознавство: В 2 ч. Частина І. Лекційний курс: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 280 с.
 26. Карль Маркс. Початок і історичний розвиток капіталістичної продукції в Англії. І. Первісне нагромадження капіталу. З німецького переклав Іван Франко // Культура: журнал культурного, суспільного й політичного життя. – 4–9 число. – Львів, квітень-вересень, 1926. – С. 173–202.
 27. Ке де Сент-Амур. Анна Русинка королева Франції і графиня Валюа / З французького переклав І. Франко. – Репринт за виданням 1909 р. – Київ: АТ „Обереги“, 1991. – 31 с. (Писання Івана Франка II) – Літ.- наук. б-ка / Вид. українсько-руська видавнича спілка у Львові; 1909. Сер. I, ч. 114.
 28. Козлова Н. П. І. Франко – перекладач містерії «Каїн» Байрона // Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. Івана Франка – Том XI. – Серія лінгвістична. – 1959 – С. 95–110.

29. Кузик Д. М. «Пісня поета» із поеми Байрона «Дон – Жуан» у перекладі Івана Франка // Укр. літературознавство: Республ. міжвід. збірник. – 1973. – Вип. 20. Іван Франка. Статті і матеріали – Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа»: Вид-во при Львівському ун-ті. – С. 81–85.
30. Кулінич А. В. Російська поезія в перекладах Івана Франка // Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Том XV. – Вип. VII – Збірник філологічного факультету №9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Яковича Франка. Відп. ред. проф. О. І. Білецький – К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1956. – С. 19–33.
31. Мельник Я. Іван Франко й biblia аросурфа. – Львів: Вид-во Українського Католицького університету, 2006 – 512 с.
32. Міцкевич А. До галицьких приятелів. Пер. і пояснив І. Франко. Львів, Друк. НТШ, 1903 – 65 с. / Літ-наук. б-ка. Ч. 54. Тексти й пояснення вибраних творів укр. й інших літератур/.
33. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт: Незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник – К. : Видавничий Дім «Всесвіт», 2006 – №5-6. – С. 174–194.
34. Новосядла Е. И. Иван Франко и англоязычные литературы. К истории культурных связей Украины и англоязычных стран конца XIX-начала XX столетий /. – Спец. 10.01.03 – Литература народов СССР /Украинская литература/: Диссертация ... канд. филол. наук. – Львов: ЛГУ им. Ивана Франко, 1979. – 193 с.
35. Осовецька Л. С. Переклади Івана Франка з німецько-швейцарської літератури // Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Т. XV. – Вип. VII – Збірник філологічного факультету №9. Присвячений 100-річчю з дня народження Івана Яковича Франка. Відп. ред. проф. О. І. Білецький – К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1956. – С. 143–157.
36. Острянин Д. Х. Франко Іван Якович. Філософські погляди (у співавт. з Колесником П. Й.) // УРЕ. – Т. 12. Фітогормони-ь. Вид. друге. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії, 1985 – С. 40–42.
37. Паляниця Х. В. Иван Франко – критик, популяризатор и переводчик французской литературы XIX века на Украине: автореферат дисс ... канд филол. наук. – Львов: ЛГУ им. И. Франко, 1967. – 20 с.

38. Пачовський Т. І. Іван Франко – перекладач Міцкевича // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1956. – С. 309–325.
39. Перетятко М. Інтертекстуальність як темпоральна форма вираження авторської свідомості // Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 27. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2009. – С. 17–31.
40. Просалова В. Інтертекстуальні зв'язки і тропи // Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 27. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2009. – С. 7–17.
41. Ривкіс Я. Іван Франко – дослідник російської та зарубіжної літератур (Наукові записки Житомирського держ. пед. ін-ту ім. Івана Франка – т. X – Редактор М. В. Хомичевський) – Житомир, 1959. – С. 3–196.
42. Рішпен Ж. Старий заєць // Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Художні твори. Томи 1–25. Художні твори. – Т. 12. Поетичні переклади та переспіви. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 333–335.
43. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література: Наукове видання. Друге уточнене і розширене видання. Відп. ред. Олег Купчинський // Наукове товариство ім. Шевченка. Українознавча бібліотека НТШ. – Ч. 10. – Львів, 2002. – 239 с.
44. Словник іншомовних слів. За ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука – К.: Гол. ред. Укр. Рад. Енцикл., 1977. – 776 с.
45. Стріха М. Перекладацький феномен І. Франка // Записки Перекладацької майстерні 2000-2001. Том 2: Історія й сьогодення українського художнього перекладу (XII-XX ст.) / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка Центр гуманітарних досліджень; упорядник М. Габлевич. – Львів: Простір-М, 2002. – С. 58–60; 119–134.
46. Сучасна Англія: Нарис розвою й політичного життя 1814-1896 рр. Шарля Сеньобоса. З французького переклав Др. Іван Франко. – У Львові 1898: З друкарні Наук. Тов-ва імені Шевченка, 1898. Накладом редакції «Літературно-Наукового Вістника» – 85 с.
47. Теплий І. М. Творчий метод І. Франка-перекладача у контексті його суспільно-політичної діяльності // Теорія і практика перекладу / Наукові записки факультету романо-германської філології [Том I. – Серія: Філологічні науки]: Матеріали Міжнародної наукової конференції. *Studia in honorem*. На пошану д-ра філол.

- наук, проф. Олександра Чередниченка. За ред. : М. Зимомря, В. Кемінь, І. Зимомря. – Київ–Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДП ім. І. Франка, 2008. – С. 218–236.
48. Уайт, Андрю Діксон. Розвій географічних поглядів. Із англійського переклав Др. Іван Франко. – У Львові 1898: З друкарні Наук. Тов-ва імені Шевченка, 1901 – 52 с. (Літературно-наукова бібліотека. Ч. 23. Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк).
 49. Франко І. Я. Зів'яле листя: Лірична драма / Перекл. англ. І. Теплий. – Вид. третє, доп. – Львів: СПОЛОМ, 2009. – 140 с. (До 150-річчя від дня народження Івана Франка).
 50. Франко І. З післямови до видання 1896 року «Хто такий «Лис Микита» і відки родом?» // Франко І. Я. Казки: Лис Микита. Коли ще звірі говорили: Для дошк. та мол. шк. віку. / Худож. С. К. Артющенко; [Упоряди. О. С. Яремійчук]. – К. : Веселка, 2008. – С. 6–8.
 51. Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 15 січня 1879 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Листи. Томи 48–50 – Т. 48. Листи (1874-1885). Лист 56. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 142–146.
 52. Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 26-27 січня 1879 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Т. 48. – С. 146–153.
 53. Франко І. Поезія Яна Каспровича// Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Томи 26–41. Літ.-крит. праці. – Том 27. Літ.-крит. праці (1886-1889). – К. : Вид-во «Наук. думка», 1980. – С. 257–264.
 54. Франко І. Розмова в лісі [Із днів журби. Ліричний цикл «Спомини». Вірш X] // Зібрання творів: У 50-ти т. – Художні твори. Томи 1–25. – Т. 3. Поезія – К. : Наук. думка, 1976. – С. 26–30.
 55. Франко І. Школа поета // «Із днів журби. Поезії Івана Франка». Львів. Накладом автора, 1900. – С. 61–69.
 56. Франко І. Школа поета (За Ібсенем) [Із днів журби. Ліричний цикл «В плен-ері»] // Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Т. 3. – С. 48–49.
 57. Шаповалова М. С. Франко как исследователь и переводчик Шекспира (Борьба Ивана Франко против извращения Шекспира буржуазными комментаторами и переводчиками): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Львов: Львовский госуниверситет имени Ивана Франко, 1950. – 16 с.
 58. Шморгун П. «Капітал» К. Маркса на Україні // Народна творчість та етнографія: Орган Інституту мистецтвознавства, фольклору та

- етнографії ім. М. Рильського АН УРСР Міністерства культури УРСР. – №2 – 1972. – С. 29–35.
59. Gedichte von Henrik Ibsen. Vollständige Ausgabe. Übertragen und erläutert von L. Passarge. Mit dem Bildnis des Dichters. – Leipzig: Druck und Verlag von Phillipp Reclam jun. – S. a. – 140 S. [+6 S.] (Universal=Bibliothek).
60. An Anthology of English Literature (= Дьяконова Н. Я., Амелина Т. А. Хрестоматія по англійській літературе ХІХ века). Учеб. пособие для студентов. Ленинград: «Просвещение», 1978 – 287 с.
61. Anczewska, E. Iwan Franko jako tłumacz Mickiewicza // *Slavia Orientalis*. – 1958. – Rocznik VII. – Nr. 1. Red. Samuel Fiszman. – Warszawa, 1958. – S. 85–109.
62. Ibsen, Henrik. Sämtliche Werke. Volksausgabe in fünf Bänden. Erster Band. Herausgegeben von Julius Elias und Paul Schlenther. Einzige autorisierte deutsche Ausgabe. – Berlin: S. Fischer Verlag, 1913. – 438 S.
63. Richepin, J. Les Blasphèmes. Nouvelle édition. – Paris: Bibliothèque Charpentier, 1922. – 343 pp.
64. Siedina, Giovanna. Una nuova epoca nella traduzione poetica ucraina: l'approccio di Mykola Zerov alla Satira II, 6 di Orazio // *Pagine di ucrainistica europea a cura di Giovanna Brogi Bercoff, Giovanna Siedina / Slavica: Collana di studii slavi diretta da Giovanna Brogi Bercoff e Mario Enrietti*. No. 4. – Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2001 – P. 177–200.